

JOŽE HUDALES

KAKŠNO JE BILO VELENJE V RIMSKIH ČASIH

SE JE VELENJE VČASIH IMENOVALO UPELLAE

Danes bomo predstavili članek dr. Jaroslava Šašla: »UPELLAE – Vitanje?«, ki je izšel 1954 leta v Zgodovinskem časopisu, torej v publikaciji, ki jo bere skoraj izključno strokovna publika. Članek prinaša povsem drugačne poglede na najstarejšo preteklost Šaleške doline in zlasti Velenja, pa vendar ni bil ne takrat ne pozneje predstavljen našemu občanu. Še več, celo strokovnjaki, ki so pozneje pisali o preteklosti Šaleške doline, ga niso poznali.

Preden povemo kaj več o samem Šašlovem članku, pogledjmo še, kaj smo o rimskih časih v naši dolini vedeli doslej. Prvi zapis o tem je izpod peresa dr. Ivana Stoparja, ki je izšel v brošuri »Hotenje je postalo stvarnost« pod naslovom: »Kulturna dediščina Šaleške doline«. Stopar o rimski dobi ve povedati, da je zapustila sledove v Šmartnem ob Paki, čeprav že predtem Jože Curk iz Zavoda za spome-

Tekst z naslovom: Kakšno je bilo Velenje v rimskih časih? in podnaslovom: Se je Velenje včasih imenovalo Upellae, je bil napisan med 10. in 17. oktobrom 1979 in objavljen v tedniku Naš čas. Ponovno ga objavljamo, ker članek do danes ni izgubil na aktualnosti, saj je vprašanje lokaliziranja poštna postaje Upellae še do danes odprto in se kljub argumentiranemu postavljanju Upellae na področje Velenja oz. Stare vasi, ki ga je zagovarjal dr. Šašel in ki ga povzema v pričujoči razpravi tudi Hudales, še vedno pojavlja lokaliziranje postaje na področje Vitanj. Poleg tega pa je čas, ko so te kraje zasedli Rimljani ena od tistih dob, ki predstavlja v našem poznavanju preteklosti Šaleške doline veliko belo liso.

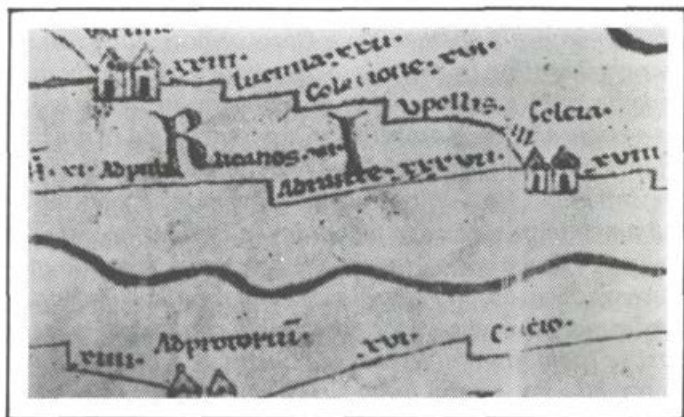
niško varstvo v delu »Sakralni spomeniki na območju občine Velenje« omenja poleg šmarških, še rimske najdbe v Gorenju in rimski nagrobni kamen, ki so ga našli v Velenju.

Naslednji članek o tej dobi v Šaleški dolini je moj zapis iz 1974 leta (NC št. 29, 2. VIII. 1974) pod naslovom »Šaleška dolina skozi zgodovino«. Le-ta prinaša sorazmerno največ podatkov, ki nas tu zanimajo. Omeniti pa moram, da Šašljevega članka takrat tudi jaz še nisem poznal. Omenja pa štiri nagrobne kamne, ki so jih našli v Šmartnem ob Paki in od katerih sta dva še ohranjena v celjskem muzeju. Poleg najdbe rimskih opek iz Gorenja in napisnega kamna iz Velenja po omenjam še ostanke rimske vicinalne ceste, ki naj bi iz Velenja držala proti Šoštanju in nato proti severu čez Graško goro v Slovenj Gradec, sledove manj pomembne ceste pa omenjam še na Basališču.

Dve leti za tem je izšla monografija »Velenje«, kjer avtorja članka »Šaleška dolina v davnini in njeni kulturnozgodovinski spomeniki« Hermina in Jože Klančnik pravita takole: »zaradi odmaknjenosti doline od pomembnih vojaških in trgovskih poti to obdobje (rimsko) tod ni zapustilo globljih sledov«. Nato omenjata vse nam že znane rimske spomenike razen ostankov rimskih cest in ugotavljata: »Sicer pa svet tod ni tak, da bi se lahko nadejali pomembnejše rimske postojanke ali naselbine«.

Iz gornjih vrstic spoznamo, da je doslej v javnosti Šaleške doline prevladovalo mnenje o nepomembnosti doline in Velenja v rimskem času. Več ali manj so vsi našteti pisci poznali nekatere rimske najdbe na našem področju, a jim niso pripisovali posebne važnosti. Tako mnenje pa je že 1954 leta zelo argumentirano zavračal prav Jaro Šašel v omenjenem članku, kjer je Velenje predstavil kot rimsko poštno postajo in naselje, ki je imelo pomembno mesto ob važni cestni povezavi med Celeio in Virunumom (rimsko naselbino na Gosposvetskem polju). Oglejmo si torej članek bolj podrobno.

Na enem od najstarejših ohranjenih rimskih zemljevidov iz 3. stoletja našega štetja, ki ga običajno imenujemo Tabula Peutingeriana, je vrisana tudi ena najpomembnejših rimskih cest, ki je vodila iz Celeie do Virunuma na Gospo-svetskem polju. Kot vmesne poštne postaje so na tem zemljevidu vrisane še Upellis (3. skl), Colatione (Stari trg pri Slov. Gradcu) in Iuenna (Klobasnica v Podjuni). Cesta je povsem sodeč obstajala že v 1. stoletju našega štetja, torej že pred rimsko zasedbo teh krajev in so zato imena verjetno še predrimskega izvora.

Tabulla Peutingeriana v kateri je označen tudi kraj Upellis, domnevno današnje Velenje

Nas seveda najbolj zanima prva postaja Upellis, oz. Upe-llae morda pa tudi Upella ali Upelli, ki je bilo po označbi na zemljevidu oddaljeno od Celja trinajst rimskih milj, od Starega trga – Colatio pa šestnajst. Doslej je večina zgodovinarjev menila, da je Upellae ležala nekje na območju Vitanja, ki je od Celja oz. Starega trga oddaljeno ravno za toliko, kot nam sporoča zemljevid. Pozneje do arheologa Šasla tega ni nihče več preverjal in je veljalo – brez dokazovanja – da je Upellae Vitanje.

Šašel je v svojem članku dokazoval, da taka lokacija ni nesporna in je opozoril na drugo možno lokacijo, ki se mu zdi mnogo bolj verjetna, na Velenje oz. natančneje na Staro vas pri Velenju. Ta naselbina žezaradi svojega imena zasluži posebno pozornost, saj nas spominja na Stari trg, torej na naslednjo postajo na isti cesti. Svoje trditve pa opira Šašel še na naključne arheološke najdbe in pa na nekatera ledinska imena na tem območju. Navedimo en odstavek članka v celoti: »Proti koncu prejšnjega stoletja (1882 op. H.J.) so izkopali na njivski parceli št. 156 župnišča pri fari sv. Martina rimski nagrobnik, objavljen v CIL III. 11710 (Corpus Inscriptionem Latinorum – to je zbirka vseh najdenih rimskih napisnih spomenikov). Orači pripovedujejo, da so starovaške njive in travniki okrog kapele pod hribom s cerkvijo sv. Martina polne opek, kamenja in zidov, ki jih na površju njiv ležeči drobcji povsod opredeljujejo za rimske. Zidovi so tudi poleg treh hiš pri Ograjenšku. Pravijo, da je prejšnji graščak s Turna, Komorzinsky, ki je bil vnet zbiratelj umetnin in starin (sestavljal je tudi zgodovino Šaleške doline), odpeljal nek kamen, ki je bil izoran nekaj sto metrov zapadno od prej omenjenega nagrobnika (opozorilo prof. zgod. M. Ževarta Maribor). Nekaj starih ljudi iz Stare vasi se spominja tudi ledinskega imena »Groblje« za njive in travnike na vznožju hriba s cerkvijo sv. Martina, kjer je bil najden omenjeni nagrobnik, od mlajših pa nihče več ne ve zanj. Pač pa še vedno splošno pravijo, da je bil tam blizu »Gaugerc«, danes pri Fijavžu, kjer da je gosposka obešala. Zgodovinska imena te vrste imajo ali zgodovinsko osnovo, ali pa često tudi arheološko. Kmetje, ki so na svojih njivah izkopali ali izorali prazgodovinske staroslovenske ali rimske grobove s skeleti, si jih niso znali drugače pojasniti, kot da so tam pokopani obešenci, (samomorilci ali Judi, vsi ostali bi namreč morali na »božji njivi« čakati vesoljne sodbe. Tudi starovaški »Gaugerc« bi mogel za osnovo imeti rimsko grobišče«.

Dr. Šašel nato opozarja še na ljudsko izročilo iz Šaleške doline ki, zlasti okrog Belih vod, pozna mnogo ajdovskih

pripovedk (ajd, jud, pomeni pogan, večkrat tudi velikan in v naših razmerah največkrat kaže na sled prebivalcev pred slovansko naselitvijo tod). Prav tako je bil še 1957 leta v ljudskem izročilu živ potek starih vozniških poti skozi Šaleško dolino. Med temi potmi Šašlovo pozornost posebno pritegne tista, ki teče iz Velenja in Stare vasi proti Staremu trgu v Slovenj Gradcu čez Škale, mimo Brezovška (pri žagi) in kapele, na Plešivec, čez Metulov hrib pri Graški gori na Valanta, sv. Leno, Šmiklavž in se nekje pri Dovžah obrne proti Slovenj Gradcu.

Če poskušamo vse to povzeti bi lahko rekli: dr. Šašel meni, da je Velenje in Šaleška dolina igralo v rimskih časih daleč večjo vlogo, kot pa se je do takrat mislilo. Prepričan je, da je preko Šaleške doline tekla pot na Koroško in da se ravno nekje pod tlemi novega in modernega Velenja skriva-jo ostanki starodavne rimske poštna postaje vsaj iz 1. stoletja našega štetja z imenom Upellae. Glede na veliko pomembnost ceste Celeia – Virunum ob kateri je ležalo Upellae bi lahko pričakovali celo večjo naselbino z lastnimi obrtniki, trgovci in drugim neagrarnim prebivalstvom in zanimivo provincialno kulturo z močnimi sledovi predrimskih kulturnih elementov.

Velenjska kulturna dediščina oziroma dediščina Šaleške doline bi se tako občutno obogatila, naša tradicija pa bi se podaljšala za celih pet stoletij v čas pred naselitvijo Slovanov v naših krajih. Velenje tako ne bi bilo le »mlado« rudarsko mesto ampak obenem tudi mesto z eno najstarejših tradicij na Slovenskem.

Seveda je to le še hipoteza, ki je že po Šašljevem argumentiranju precej verjetna, vendar pa je po njem ni še nihče podrobno preverjal. Naloga Muzeja Velenje je, da skuša to čimprej storiti in upamo, da bomo že čez nekaj mesecev o tem lahko napisali kaj več.

še o Upellae

Med objavljanjem o Velenju v rimskih časih sem prišel še do nekaterih novih podatkov o hipotezi da je Velenje bilo rimska poštna postaja z imenom Upellae. Prvi je to tezo postavil že leta 1949 dr. Milan Ževart v neki svoji – žal neobjavljeni – seminarski nalogi, kar mimogrede omenja tudi dr. Šašelj v odstavku, ki sem ga navedel. Tam Ževart tudi omenja, da ime Velenje izhaja morda direktno iz Upellae.

Na podobno misel sem prišel tudi sam, in čeprav mojim razmišljanjem manjka znanja iz primerjalnega jezikoslovja se mi zdijo dovolj zanimiva, da jih objavim.

Mnoga slovenska krajevna imena, imena rek, potokov itd. niso slovanskega izvora, ampak so jih Slovanom ob prihodu v te kraje sporočili stari prebivalci teh krajev. Tako so se stara včasih še predrimska imena, ohranila v nekoliko spremenjeni obliki vse do danes (npr. Celea – Celje, Peto-vio – Ptuj, Insula – Izola). Tudi za Šaleško dolino je s precejšnjo verjetnostjo ugotovljeno nekaj takih imen (npr. Sopota, Lepena, morda Velunja).

V kolikor bi v okolici Velenja dejansko bilo naselje z imenom Upellae (ali morda Upelli in Upella), potem lahko s precejšnjo gotovostjo upamo, da se je to ime v dolini ohranilo. Na prvi pogled najprej najdemo podobnost z imenom Lubela (najbližji rimski koren je lupullus=volk), kakor se imenuje hrib v neposredni bližini Velenja in tudi v bližini domnevne trase rimske ceste, kakor jo opisuje J. Šašelj. Našli bi lahko tudi sprejemljivo zgodovinsko razlago, zakaj se je ime Upellae ohranilo ravno v imenu tega hriba. V 4. stoletju, še bolj pa v 5. stoletju našega štetja so namreč po ozemlju že propadajočega rimskega imperija neprestano pustošila različna barbarska plemena. Prebivalci rimskih

naselbin so zato opuščali obrt in poljedelstvo, ter se umikali v hribe. Tam so se preživljali z živinorejo, ker so kot pastirji težka leta barbarskih vdorov veliko lažje prebrodili. Podobno bi lahko veljalo tudi za prebivalce nekdanje Upellae. Izelili so se na najbližjo vzpetino, ki so ji dali isto, ali podobno ime, kot ga je imela njihova stara naselbina.

Oglejmo si sedaj še krajevno ime Velenje (morda velja podobno tudi za Velunjo!?). O izvoru tega imena imamo nekaj mnenj. Starejši slovenski zgodovinar N. Lapajne v Zgodovini štajerskih Slovencev iz leta 1884 (str. 307) meni da ime Velenje morda izhaja iz imena staroslovanskega boga in zaščitnika konj in živine Velesa. Njegovo pisanje sodi še v čas poznoromantičnega navdušenja nad vsem, kar je bilo »pristno« slovenskega in v čas »iskanja starih Slovanov po vseh kotih«, kakor je to dobo duhovito označil Matija Murko. Zato je takšno njegovo mnenje seveda nekoliko vprašljivo. Druga modernejša razlaga dr. Franceta Bezlaja pa izhaja iz besede »veln« oz. »velnati«, kar pomeni krčevina, oz. čiščenje, krčenje. Razlaga je seveda zanimiva in verjetna, vendar se pri ugotavljanju izvora imen stoodstotne trditve skoraj ne morejo postaviti.

Če hočemo sedaj izvesti primerjavo med imenoma Upellae in Velenje moramo seči nekoliko nazaj in sicer v dobo prvih omemb Velenja v srednjem veku. Velenjski grad se je v letih od 1275 do 1322 omenjal kot Welein, Welan in Welen, naselje pod njim pa od 1250 do 1348 leta kot Weln, Welan in Belen. To so seveda nemška imena, ki pa vsaj v neki meri izražajo izgovorjavo takratnih slovenskih prebivalcev, ki se je po mojem mnenju takrat glasila kot Velene (leta 1681 je bilo ime Velenje zapisano kot Wölänë, torej Velene) ali pa Veleje, tako kot splošno govorijo ljudje še danes. Tako bi bila za to najstarejšo dobo najbližja prva zapisana oblika – Welein (izg. Velajn). Najbližji nemški koreni teh besed so wollen – volnen, oz. hoteti in še Wellen – valovi, valoviti, ter wallen – kipeti.

Če poskušamo to prvo nemško obliko imena Velenje primerjati z imenom rimske poštne postaje Upellae (opozorimo naj, da se je to ime v klasični latinščini izgovarjalo kot »Upelaj«) opazimo zelo zanimivo in izrazito podobnost, ki je razvidna tudi iz priložene tabele. Seveda ta podobnost nastopi le v primeru, da se je črka P v toku zgodovinskega razvoja nekje izgubila. Taki procesi izgubljanja oz. dodajanja črk so skozi daljša zgodovinska obdobja pogosta, zadnjo besedo o redukciji črke P pa bodo seveda morali imeti primerjalni jezikoslovci. Navrzimo še misel, da je spreminjanje besede Upellae od 3. stoletja, ko je bilo ime zapisano na zemljevidu, pa do 6. stoletja, ko so sem prišli Slovani, še toliko bolj verjetno, ker so na našem ozemlju živeli latinizirani Iliri. Ti so si celo v dobi viška rimske moči ohranili nekatere svoje jezikovne posebnosti in verjetno je, da so te še bolj prišle do izraza v dobi, ko je rimska oblast propadla in ko je po letu 476 sploh ni bilo več.

Kot zanimivost in naključje omenimo še, da imenu Upellae v latinščini najbolj ustreza beseda Upilio, ki pomeni ovčarja, kozarja, skratka pastirja nasploh! Tako smo po ovinku spet prišli do razlage o izvoru imena Velenje iz imena staroslovanskega pastirja in zaščitnika čred – Velesa, ki spet dobi na svojem pomenu, če naštejemo še nekaj besed, katerih izgovorjava bi lahko bila koren imena Velenje. Poleg že navedenega nemškega wollen – volna oz. hoteti imamo še latinski velle – hoteti in vellus – volna. v raznih slovenskih jezikih pa sploh obstaja kopica besed s podobnim pomenom in izgovorjavo. Tako je beseda Valah, Vlah skorajda vsem slovanskim narodom pomenila pastirja in povrh še tistega, ki je govoril romansko, oz. latinsko (prim. slovenski izraz Lah). Češka beseda vlna pomeni valovanja oz. volno, poljska welna pomeni prav tako volno. Naši najbližji sosedje, Srbi in Hrvati imajo izraz velènica, ki pomeni pastirski površnik iz belega sukna brez rokavov in z oglavnico. Na koncu omenimo še najbolj značilno, tokrat slovensko besedo – velenjak, ki pomeni »tisti košček spašnika, kojega so pastirji nalašč za »Duhovo« prihranili one-

mu pastirju, ki prvi na pašo prižene», kot pravi Janko Pajk v Črticah iz duševnega žitka štajerskih Slovencev iz leta 1844 (str. 245).

Po vsem tem se zdi, da povezanost imena Velenje s pastirstvom, oz. konkretnije z ovčarstvom ni več naključje, ampak že skorajda gotovost.

Zgodovinski razvoj imena Velenje bi potemtakem lahko izgledal takole: ko so v začetku 7. stoletja Slovani naselili Šaleško dolino, so tu naleteli na prebivalce nekdanje Upellae, ki so v tem času verjetno še živeli kot pastirji na Lubeli, ali pa kje drugje v okolici Velenja. Ti so jim sporočili nekdanje ime svojega kraja, ki so ga Slovani prevzeli in ga spremenili. Svoj vpliv na te spremembe so imele še različne besede, ki so bile v tesni zvezi s pastirstvom, torej glavno gospodarsko dejavnostjo starih prebivalcev doline (npr. latinski vellnus – volna). Še večji vpliv na dokončno oblikovanje imena Velenje pa so verjetno imeli slovanski koreni prav tako v zvezi s pastirstvom (velenjak, velenica, morda tudi Veles) in morda celo nemške besede (wollen). Vsi ti vplivi so se prepletali in spajali tako dolgo, dokler se ni nazadnje izoblikovala oblika krajevnega imena, kot ga poznamo danes – Velenje.

Vse kar smo povedali, Ževartovo oz. Šašljevo tezo o Velenju kot rimski poštni postaji še bolj utrjuje, ne pa še dokazuje. Dokončni dokaz bomo imeli v rokah le takrat, ko bomo na temelje nekdanje Upellae naleteli in jih lokalizirali.